

B. ČERNIENĖ

AR MOKYKLINĖ FILOSOFIJA ATLIEKA SAVO PASKIRTĮ?

Aptariant filosofijos paskirtį, klausimą reikėtų susiaurinti. Sunku kalbėti apie filosofijos apskritai paskirtį ir dar sunkiau koku nors būdu įtakoti ją. Bene labiausiai visiems mums rūpi ta filosofija, kurią dėstome aukštesiose mokyklose ir kurią galėtume sąlygiškai pavadinti mokykline. Dabartiniu persitvarkymo laikotarpiu turėtume susirūpinti jos ryšiu su studijuojančio jaunimo bei pedagoginio proceso reikmėmis.

Apie filosofiją dabar pasakyta daug karčių žodžių, kritikuojamas jos komentatorinis pobūdis, scholastinis teoretizavimas, besubjektinė analizė, perdėtas ideologizavimas, t. y. tie reiškiniai, dėl kurių filosofija prarado save. Naujos filosofinės kultūros su kitu idėjiniu, politiniu ir etiniu turiniu kūrimas — ilgas procesas. Siekdami konstruktyviai įsiterpti į jį, pradėkime nuo siauresnių ir „praktiškesnių“ uždavinių sprendimo — mokyklinės filosofijos kurso radiklios peržiūros. Kad galėtume grįžti prie autentiškos marksistinės minties, išsivaduoti iš susikaupusių dogmatizuotų struktūrų bei tezių, pasiaiškinkime esamo kurso nesėkmes bei deformacijas.

1. Atotrūkis nuo visuotinės filosofinės kultūros. Dėstydami filosofiją aukštojoje mokykloje, galėjome pajusti neatitikimą tarp jaunimo lūkesčių susivokti pasaulyje ir savyje, prisiliesti prie fundamentinių būties, žmogaus ir epochos problemų, per tekstus įeiti į pasaulinę filosofijos kultūrą, o per ją — ir į marksistinę teoriją, iš vienos pusės, ir dogmatiškai sukonstruoto programinio filosofijos kurso su jo paviršutinišku žvilgsniu į pasaulinę filosofiją, urminiu, nedialektišku humanistinės minties, didžiųjų filosofinių koncepcijų savitumo, jų etinio patoso ignoravimu — iš kitos.

Filosofijos istorija nėra vien filosofinė propedeutika, įžanga į dialektinio materializmo kursą, nors toks įvadas logiškai ir metodologiškai reikalingas. Vis dėlto tai turėtų būti turininga visos filosofinės žinijos teorinė bei pasaulėžiūrinė sintezė, o ne skurdi schema. Dabartinė mūsų metodika — automatiškas ir nekritiškas atkartojimas G. Hegelio, kuris pavertė filosofijos istoriją savos pasaulėžiūros priešistore ir praeityje pripažino vien tai, kas buvo užuomina į jo idėjas. Toks praeities reliatyvizavimas yra kartu ir ateities nuskurdinimas. Santykis su filosofijos

istorija — žmogaus istorinės atminties klausimo dalis, klausimo, kuris ypač aktualus mūsų kultūrai. Filosofinę kultūrą galima sukurti „tik tiksliai pažinus visos žmonijos raidos sukurtą kultūrą, tik ją perdirbant“¹. Filosofiniai tekstai — tikrieji minties ir gyvenimo universitetai — neįeina į kurso programą. Nūdienos persitvarkymo procesas, mąstymo ir pedagoginio proceso permainos turėtų iš esmės pakeisti pažiūrą į pasaulinės filosofijos originaliųjų tekstų studijas, suaktyvinti jų vertimus į mūsų gimtąją kalbą, o dėstytojus įtraukti į sudarymą įvairių „filosofinių kompendiumų“, chrestomatijų, skirtų studijuojančiam jaunimui. Visa tai gražiai prisidėtų prie bendros visų žmonių filosofinės kultūros pakėlimo, studentijos priartėjimo prie pasaulinės filosofinės minties lobių.

2. *Pozityvistinis-technokratinis filosofijos kurso pobūdis.* Mokykliniame filosofijos kurse šiandien dominuoja scientizmas², gnoseologizmas, metodologizmas, liūdiujantis apie didelę pozityvizmo įtaką. Marksistinė, dialektinė teorija daugiausia susijusi su gamtamoksliniu žinojimu, jo gnoseologinėmis ir metodologinėmis problemomis. Scientistinės tendencijos reiškiasi ir tuo, jog gamtotyra bei jos metodai laikomi vienintele pozityvia mąstomosios veiklos forma, kuri suabsoliutinama ir perkeliama į socialinę bei humanitarinę sferą, dėl to šiose sferose atsiranda besubjektinė analizė ir tikėjimas visuomeninių dėsnių vienareikšmiškumu bei griežtumu, neįvertinama laisva asmens kūryba istorijoje. Mokslas, redukuotas į gamtotyrą, nekelia klausimų, kaip žmogui reikia gyventi, ir, vadinasi, negali atstoti kitų kultūros formų, neugdo gyvenimiškos pozicijos, visuminės pasaulėžiūros su jos būtinėmis, etinėmis, estetinėmis orientacijomis. Pedagoginiame ir ideologiniame procese tebėra akcentuojamas būtent mokslinės pasaulėžiūros formavimas (o ne asmenybinės, etinės). Pozityvizmas, išėjęs su pretenzija grįsti kultūrą vien pozityvaus mokslo pagrindais, pas mus surado palankią dirvą. Orientacija į gamtamokslinius metodus visiškai išstūmė aksiologinę, humanistinę ir antropologinę problematiką filosofijos kurse. Nuasmenintoje, scientistinėje filosofijoje asmens kultūrinė-dvasinė orientacija pasaulyje, jo dvasinės kultūros lygmuo išnyksta. Konkretūs materialiniai poreikiai nustelbė „nepraktiškus“, dvasinius ieškojimus.

Filosofijoje, orientuotoje į gamtotyrą, išorines aplinkybes ir materialinio gyvenimo pagrindų kūrimą, išvalytoje nuo būties, aksiologijos, humanizmo problemų, studentas nesuranda savo asmenybei nieko reikšmingo, įpranta žiūrėti į save ir į žmogų apskritai ne kaip į kūrybingą ir laisvą kultūros bei istorijos subjektą, bet kaip į anoniminį objektyvaus mechanizmo sraigtelį ir, įtikintas išorės visagalybe, iš tiesų tampa sąlygų vergu, nebepajėgiančiu jų valdyti. Technokratiškai-biurokratiškai orientuotoje pasaulėžiūroje visos žmogaus problemos kildinamos iš gamybi-

¹ *Leninas V.* Jaunimo Sąjungų uždaviniai // Rinktiniai raštai.— V., 1981.— T. 3.— P. 383.

² Scientizmas, kaip sociokultūrinė pozicija, empirinį, gamtamokslinį žinojimą paverčia aukščiausia kultūrine vertybe ir pakankama pasaulėžiūros sąlyga.

nių-ekonominių, dėl to žmogus pasidaro įrankiu, o ne tikslu, juo operuojama kaip standartizuotais individais-atomais, kurie neturi laisvės bei pasirinkimo galimybės ir vienareikšmiškai priklauso nuo objektyvaus būtinumo. Viešpataujantis filosofijoje metodologizmas teoriškai įteisino ir padėjo palaikyti išdidžią visažinystę, išankstinių naujų idėjų nereikalingumą bei direktyvinį stilių, judėjimo trajektoriją „iš viršaus žemyn“.

3. *Materializmas turi keisti savo formą.* Visi dažnai cituojame F. Engelso žodžius apie tai, kad po kiekvieno atradimo, sudarančio epochą gamtotyroje, materializmas neišvengiamai turi keisti savo formą. Dar labiau tą formą ir turinį įtakoja lemtingos pasaulinio proceso, socialinio bei dvasinio gyvenimo permainos. Vadovėliuose pateikti samprotavimai apie tikrovę didele dalimi jau pasenę, mechanistinio-fizikinio pobūdžio, orientuoti į „mechanistinių“ žmogų ir XX a. pabaigoje nebegali būti pasaulėžvalgos pamatu. Pasaulis dialektinio materializmo kurse matuojamas beveik išimtinai gamtos mokslo matais, visiškai ignoruojamos istorinės-kultūrinės savivokos reikmės. Toje sampratoje neatsispindi pasaulis, kaip žmogaus buvimo erdvė ir būstas, praktinės ir sociokultūrinės veiklos horizontas, reprezentuojantis tam tikrą žmogaus ir pasaulio visumos vienybės laipsnį. Išnyko būties sąvoka, būtiškasis žmogaus problemų supratimo lygmuo. Nors mes seniai turime naują, V. Lenino „Materializme ir empiriokriticizme“ suformuluotą materijos supratimą, jog tai yra visa be galo įvairi ir beribė objektyvi tikrovė, amžina ir neišsėmiama, žaižaruojantis įvairiomis galimybėmis „didysis Viskas“, deja, vadovėlinis materijos supratimas — tik paprasta natūralistinė abstrakcija, numarinanti svarbiausią dalyką — būties gelmes. Turėti visą laiką prieš akis inertišką, negyvą, beformę materiją, su kuria žmogaus nesieja jokie vidiniai ryšiai, — menka ontologinė atrama subjektui (bet užtat patikima platforma gamtos beatodairiškam eksploatavimui). Žmogaus teisė ir pareiga — humanizuoti būtį. Antai Platonui „Timėjyje“ materija reiškė „motiną“, „maitintoją“ (apie tai liudija paties žodžio šaknis). Būtis — daugiamatė. Jos supratime turi atsispindėti ir tas žmonijos (esančios tam tikrame evoliucijos etape) užkariautas kultūrinis-prasminis horizontas, jos buvimo būdas, išreiškiantis praktikos galimybes ir ribas bei esminių žmogaus galių išsiskleidimą.

4. *Minties ir mąstymo nuvertinimas — filosofijos autoriteto nuvertinimas.* Žinoma tezė, kad K. Marksas ir F. Engelsas „pastatė ant kojų“ G. Hegelio filosofijoje apverstą pasaulinį procesą, kai kuriems autoriams buvo pretekstas iš viso sumenkinti sąmoningąjį žmogaus pradą, minties vaidmenį istorijoje ir Kosmose. Turbūt nebuvo kitos tokios epochos kaip mūsų stagnacijos dešimtmečiai, kur patys filosofai tiek būtų prirašę scholastinių raštų apie išorės sąlygų, ekonominio gyvenimo pirmumą ir sąmonės antrumą, kur tiek būtų buvusi nuvertinta žmogaus dvasia bei mintis, laisva valia ir kūryba. Visa atsakomybė buvo suversta „šorinėms jėgoms“ ir „mechanizmams“. Žmogus, kažkada buvęs pagrindiniu

dingos pasaulinės dramos kūrėju ir didvyriu, dabar, ką jis beveiktų, nesuranda archimediškojo atramos taško, nebeteri vidinių ryšių nei su gamta, nei su kosmosu, nei su savimi, nes užsisklendė savo materialios būties kalėjime, determinuoto mechanizmo sraigtračiuose. Filosofai plovė šaką, ant kurios sėdėjo. Užnuodytas mąstymas visus apakino. Dar niekada nebuvo tiek daug kalbama, kad būtų pasakyta tiek mažai. Filosofija nustojo buvusi mąstymo, žmogaus dvasios aktyvinimo mokykla, minties kultivavimu. Sąmonės pajungimas išoriniam pradui turėjo suteikti istoriniam būtinumui ir visuomenės dėsniams stabilumo. Kartu buvo išsaugotas naujas „Absolutas“, nuo kurio esą viskas priklauso,— tik jokiū būdu ne nuo subjekto. Taip filosofija „atsipalaidavo“ ne tik nuo atsakomybės, bet ir nuo mąstymo.

Mintis apie žmogaus dvasios nuvertinimą neišplaukia nei iš marksizmo klasikų kūrybos, nei jų veiklos, kuri yra ryškiausias tarnavimo idėjai pavyzdys. Vienas filosofas teigė, jog visas pergales, kurias Napoleonas iškovojo mūšių laukuose, jas iškovojo pirma savo galvoje. Tą patį galėtume pasakyti ir apie marksistinės minties pergales, kurios virto didžiule materialine jėga, kai idėjos tapo žmonių veiklos stimulu. Per frazuodami žinomus F. Engelso žodžius, galėtume pasakyti, jog neužtenka surasti ideologiniams vaizdiniais bei idėjoms žemišką pagrindą,— žymiai svarbiau sukurti tokias idėjas, kurios padėtų pakeisti ir humanizuoti tą „žemišką pagrindą“ ir kurios išjudintų žmonių energiją, jų „sąmoningą pasiryžimą“, „idealiąsias paskatas“, nes be viso šito nėra jokios istorijos ir praktikos. Idealai, vertybių sistemos uždeda antspaudą visai žmonių veiklai, formuoja naujas ir griaua senas kultūras. Tačiau idėjos neišauga savaime, jas subrandinti gali tik praktikos dirvoje mąstantis žmogus.

Visais laikais už kiekvienos ryškesnės filosofijos slypėjo vis kitokios žmogaus veiklos galimybės, aktyvus kvietimas gyventi naujai. Didieji mąstytojai buvo atradėjai, naujo pasaulio matymo pionieriai, kurie išryškindavo tikrovėje bręstančias permainas, sukeldami galingus intelektualinius judėjimus. Filosofija nebuvo paprasta veidrodinė gyvenimo kopija, bet aktyvus jo dalyvis ir formuojantis elementas.

K. Marksas „Tezėse apie Fojerbachą“ mechanistiniam-natūralistiniam materializmui, kuris nepripažino aktyviai veikiančio subjekto ir tikrovę traktavo tik „objekto forma“, o ne subjektyviai, priešstatė dialektinį materializmą. Pastarasis įveikė ligtolinio materializmo trūkumus, plėtojo „aktyviąją pusę“, kurioje viešpatavo idealizmas. K. Marksui pradinis taškas yra realus žmonių gyvenimas, taigi tikruoju istorijos kūrėju pripažįstamas mąstantis ir pasaulį aktyviai pertvarkantis subjektas. Marksizmo klasikams filosofija buvo radikalaus pasaulio, visuomenės ir žmogaus pertvarkymo teorinis ginklas, realiojo humanizmo, revoliucinio veiksmo teorija, kovos etika, turinti padėti žmogui įveikti savo ribotumą, nulemtą aplinkybių, ir sukurti tokias buvimo sąlygas, kurios leistų laisvai ugdyti esmingąsias kūrybines galias. Sąlygų ir subjekto, aplin-

kybių ir minties santykis mūsų mokykliniuose vadovėliuose buvo perskaitytas nedialektiškai, akcentuojant tik vieną pusę — aplinkybes, o ne abiejų komponentų savitarpio sąveiką. Šiandien mums pasidarė akivaizdus minties nuvertinimo ir žmogaus pasyvumo ekonominiame bei politiniame gyvenime paralelizmas. Tad belieka jį teoriškai ir praktiškai įveikti.

5. *Mokyklinės filosofijos pertvarkymas.* Marksizmas — tai aukščiausias humanizmas. Vadinasi, šitas jo bruožas turėtų eiti per visą mokyklinės filosofijos problematiką bei struktūrą. Reikia įveikti objektinės-subjektinės, pažintinės-vertybinės analizės poliariškumą, išryškinti visų teorinių, metodologinių klausimų humanistinį aspektą. Tai bendra jos restruktūralizacijos kryptis.

Filosofija visais laikais siekė išlaisvinti žmogų iš siaurų egzistavimo gniaužtų, skverbdamasi į būties pradus bei pagrindus; ji formavo organiškus, vidinius žmogaus ryšius su visuma — sociumu, žmonių gimine, gamta, kosmosu, įvairiais būdais sprendama amžiną ir visad aktualią problemą: kaip būti, kad būtum žmogum? Mokyti būti — pirmasis humanistinės filosofijos uždavinys. Apmąstydamą išorinės ir vidinės būties lytis, įvairias žmonijos istorijoje susiklosčiusias žmogaus būties galimybes, mokyklinė filosofija turėtų vesti jaunus protus į sąmoningesnį buvimą pasaulyje, į savivoką, turėtų orientuoti į didžiąsias, visiems žmonėms bendras vertybes — tiesą, gėrį, grožį, teisingumą, turėtų padėti tvirtus pamatus asmens dvasinei orientacijai pasaulyje.

Pastaraisiais dešimtmečiais žmogus nesupranta, ką jis reiškia pasaulyje, ir iš viso, ar ką nors reiškia? Nūdienos civilizacijos dramatiškos kolizijos pateikia filosofijai neišgalvotas problemas. Susirūpinta žmonijos išlikimu ir žmogaus žmogiškumu, dvasingumu ir etinėmis vertybėmis. Dvasinio gyvenimo krizė atgręžė filosofiją į žmogaus ir visuomenės dvasinio gyvenimo problematiką. Pagrindinis prieštaravimas tas, kad materialinio gyvenimo dominavimas, pagrįstas tam tikra pažiūra į pasaulį, nepaliko vietos vidinio gyvenimo savarankiškumui, kuris yra žmogiškumo reiškimosi prielaida ir pagrindas. Mums nėra kito tikslo, išskyrus esminių žmogaus galių savisklaidą (K. Marksas). Mokyklinė filosofija turėtų būti pirmiausia žmogaus metodologija, o ne vien gamtos pažinimo „Logika“. Dabartinių globalinių problemų akivaizdoje filosofijai reikia tapti naujo humaniškumo, planetarinio mąstymo metodologija, noosferos piliečio teorija. Tik šitokiu būdu, apmąstydamą visuminį žmogaus buvimą Planetoje, to buvimo prasmę, sprendama sub specie alternitatis problemas, filosofija galės energingiau įtakoti žmonijos likimą.